

DANI KAROLA

A NŐTLENSÉG TÁRSADALMI MEGHATÁROZÓI EGY ERDÉLYI FALUBAN

A szingli definiálási nehézségeivel párhuzamosan ugyancsak dilemmát okozhat annak megállapítása is, hogy az egyedülállóság, a nőtlen állapot az egyén szándékos döntésének következménye-e, avagy a kedvezőtlen körülményeinek összjátéka, nem várt hozadék.

Mindannyian hallottunk már környezetünkben el-elhangzó stigmákat, melyekkel egyedülálló férfiakat minősítenek.* Ebben a témakörben igencsak népszerűnek bizonyulnak a *macsó*, *vénlegény*, *playboy*, *anyámasszony katonája*, *későn érő típus* vagy akár a *remete* szófordulatok. Azonban, ha a kifejezéseink e férfiakkal kapcsolatban ennyire sokszínűek, lehetséges, hogy azok „tárgya” minőségében, jellemvonásaiban és típusában is ugyanolyan változatos, mint az azt jelölő szó?

Az elsődleges kutatási kérdés arra keresi a választ, hogy milyen okok húzódnak meg, milyen, társadalmilag meghatározott életutak vezetnek vidéki környezetben az egyedülállósághoz férfiak esetében. A településen szerzett tapasztalatokra épülő elemzésem esettanulmány, a kapott eredményeket nem általánosítom a teljes romániai társadalomra. Mindemelllett a fő kutatási problémának egy kiegészítő kérdése, mely a téma kontextualizálásaként szolgál, hogy mi is jellemzi a romániai vidéken élő egyedülálló férfi népszerűséget a 2011-es népszámlálásban rögzített egyes változók mentén női társaikhoz viszonyítva.

Kutatásomban arra teszek kísérletet, hogy a média, illetve a társadalmi perspektíva időnként normatív hatására¹ a köztudatban olyan gyökerező karrierista törekvésekkel, nagy-

*Jelen írás egy szakdolgozat tanulmánytá szerkesztett változata: Dani Karola (2019): *A nőtlenség társadalmi meghatározói egy erdélyi falusi településen*. Témavezető Geambaşu Réka, BBTE, Szociológia és Szociális Munkás-képző Kar.

városi lakhellyel, magas iskolázottsággal, individualista értékrenddel vagy akár az önmegvalósítással társított szingliképet némiképp árnyaljam, kizárólagosságát megkérdőjelezzem. A tanulmányok többsége arról számol be, hogy a szinglik életminősége általában jó, szabadidő-fogyasztási mintáik változatosak, viszont kérdéses, hogy alacsonyabb státusú egyedülállónak lenni ugyanolyan életkilátásokat jelent-e, mint egy nagyvárosban egy diplomás szinglinek. Ennek megfelelően dolgozatomban az egyedülállóság kérdéskörét egy kisebb kalotaszegi település férfi lakosai körében vizsgálom meg. Megpróbálok fényt deríteni arra, hogy tulajdonképpen mit is jelent vidéken nőtlennek lenni, milyen jellemzői vannak a nőtlenek csoportjának, illetve mivel jár ez az élethelyzet.

A kutatott téma egyrészt attól válik relevánssá, hogy a következményei révén társadalmi szintű problémává alakulhat, aktualitása megköveteli, hogy társadalomtudományi módszerekkel vizsgáljuk Erdélyben is. E témakörben külföldön (Kína, Skócia) sok kutatás született, de hazánkban még nem vizsgálták. Megjegyzendő, hogy a jelenség nagymértékű előfordulása feltehetően a vidéki elnéptelenedéssel is kapcsolatban állhat. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy a férfiak körében az egyedülállóság állapota inkább növeli a deviancia valószínűségét, mint a nők esetében, azaz a férfiaknál gyakoribb az alkoholfogyasztás vagy akár a pszichés problémák megléte.² Durkheim korában az öngyilkosság valószínűségét az egyedülállósággal is összefüggésbe hozta.³ Mindezek mellett a téma relevanciájának további indoklásához kapcsolódik a közfelfogásban megjelenő szingli jelenséghez erőteljesen társuló sztereotipikus kép mellett az az esetleges feltételezés, hogy a nőtlenek életük egy bizonyos szakaszában gondozásra szorulhatnak majd, ami egyéni, közösségi és egyben társadalompolitikai kihívást is jelent egyben.⁴

Szakirodalmi áttekintés

■ Nemcsak a hétköznapi szóhasználatban, de még a szociológiai gondolkodásban is nagymértékű fejtörést okoz a nem családos életforma mibenléte, ismérvei, valamint konszenzuson alapuló definiálása.⁵ A család alternatíváinak ezen változatára gyakori jelleggel alkalmazzuk az „egyedül élő”, „egyedülálló” és „szingli” kifejezéseket, melyek komplexebb tartalommal rendelkeznek annál, hogy egy egységes definíció mögé sorakoztassuk fel őket.⁶

Az „egyedül élő” a szakirodalom a családi állapot figyelembevételével nélkül olyan egyénként definiálja, aki saját, önálló háztartást vezet. Az „egyedülálló” esetében már vannak eltérő meglátások: egyesek úgy vélik, az egyedülállóknak a társas kötődés hiánya egyértelmű ismérve, mások szerint bizonyos kötődések beleférnek a fogalom jelentéskörébe, ugyanakkor egyetértés mutatkozik abban, hogy ezek az emberek nem élnek házastárral közös háztartásban. Viszont az, hogy kit nevezünk „szinglinek”, már nem annyira egyértelmű,⁷ mi több, a fogalommal kapcsolatos vélekedések nagyon is megosztottak.

Az angol-amerikai megnevezés, a „single” eredeti jelentése minden olyan személyre vonatkozott, aki nem házasságban, függetlenül annak életformájától, tehát elváltakra, hajadonokra, nőtlenekre és özvegyekre egyaránt alkalmazták. A kifejezés ezen értelme a médiában megjelenő reprezentációja révén azonban módosul, továbbá olyan ismertetőjegyek kapcsolódnak hozzá, mint tudatos és szándékolt egyedüllét, a változatosság keresése, ezenfelül az állandóság elutasítása,⁸ az

anyagi függetlenség, a nagyvárosi élet vagy akár a karrierorientáltság, azonban némely esetben az empirikus tapasztalatok ettől eltérő képet mutatnak.⁹

A szingli definiálási nehézségeivel párhuzamosan ugyancsak dilemmát okozhat annak megállapítása is, hogy az egyedülállóság, a nőtlen állapot az egyén szándékos döntésének következménye-e, avagy a kedvezőtlen körülményeinek összjátéka, nem várt hozadék. Nave-Herz¹⁰ német szociológus úgy véli, a szingli létállapot inkább halogatás eredménye, amelyet az érintettek leginkább rövid, jól behatárolt időintervallumra terveznek, mintsem hosszú távra. Előfordul azonban, hogy a halogatás vagy halasztás, amit első ízben rövid távra terveztek, latens, nem várt következményekkel jár, azaz, magával a szingli-életúttal. Utasi¹¹ meglátásában vidéken a halogatás egyik oka lehet a saját ház problémája, éspe-dig hogy a megnősülni vágyó férfi rendelkezzen saját lakással, amelynek megte-remtése elvárásként jelenik meg. Legyen szó azonban véletlenről vagy szándé-kosságról, azt egyöntetűen kijelenthetjük, hogy a házasságokkal ellentétben a szinglik kiszolgáltatottabbak a betegségeknek, továbbá nagyobb valószínűséggel lesznek depressziósak és magányosak.¹²

A párválasztás folyamatát a szociológia rendszerint három tényező mentén vizsgálja: a preferenciák, a „harmadik fél” és a házassági piac összefüggésében.¹³ A preferenciák a potenciális partner felé irányuló elvárásokat jelölik. Ebben a vonatkozásban a gazdasági és kulturális erőforrások a mérvadók, ugyanis a há-zasság előtt állók a legjobb gazdasági erőforrásokkal rendelkező személyeket ré-szesítik előnyben. Ennek alapján a szűkösebb anyagi lehetőségekkel rendelkező egyének vagy nem kötnek házasságot, vagy azt kedvezőbb helyzetre várva ha-lasztják. A „harmadik fél” olyan csoportokat, közösségeket testesít meg, ame-lyeknek tagja az illető házassodni kívánó személy, továbbá amelyeknek érdeke, hogy a csoportkohézió megőrzése érdekében megóvja az egyént a heterogén jel-legű házasságoktól. ** A házassági piac egy többdimenziós fogalomként értel-mezhető, ugyanis a házasulandók egymástól eltérő helyeken is megismerhetik jövendőbelijüket, viszont ezt kétségekívül strukturális tényezők is befolyásolják. A maritális piacot értelmezhetjük tehát egyfajta „kínálati” oldalként is.¹⁴

Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy inkább a férfiakra jellemző, mintsem női társaikra, hogy házasság- vagy élettárs hiányában 30 éves koruk fölött is még mindig a szüleikkel egy háztartásban élnek, azaz „Mama Hotelben”.¹⁵ Az anyagi erőforrások révén, melyek a szülőktől áramlanak gyermekeik felé, a szü-lők hozzájárulhatnak utódaik függetlenedéséhez, önállóvá válásához és a saját otthonuk megalapításához.¹⁶ Egyes értelmezések szerint a nők korábban hagyják el a szülői házat, mint a férfiak, amely többek között azzal a társadalmi normá-val magyarázható, hogy a nők házasságkötési életkorának alacsonyabbnak kell lennie partnereikénél.

Bukodi Erzsébet egy 2001-es, Magyarországra vonatkozó tanulmánya szerint a házasságkötési esélyek inkább az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelke-ző nők, illetve a magasabban képzett férfiak vonatkozásában jobbak.¹⁷ Ugyanez igaz a munkaerőpiaci státusra, a kedvező foglalkozási pozícióban levő férfi na-gyobb valószínűséggel köt házasságot, mint „alacsonyabb” státusú, kedvezőtle-nebb munkát végző társa.¹⁸ Ezt támasztja alá Utasi egy 2002-ben írt tanulmánya is, amelyben hangsúlyozza, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező férfiak kevésbé „piacképesek”, rosszabb esélyekkel indulnak mind a maritális, mind a munkaerő-piacon.

** Egymástól eltérő társadalmi-foglalkozási csoportokhoz tartozó felek között létrejövő házasságkötés.

Bukodi vizsgálatának¹⁹ becslései szerint nagyobb az esélye a férfiak házasságra lépésének, ha több potenciális nő közül választhatnak. A nők azonban előre jelezhetően olyan vidékekre mennek férjhez, ahol a szegénységi küszöb feletti jövedelemmel rendelkező és gazdaságilag aktív férfiak nagyobb számban fordulnak elő.²⁰

A fentiek összességüként elmondható, hogy a nőtlenség mint életforma szoros összefüggésben áll az otthonról való elköltözés szándékával és időzítésével, az iskolázottsággal, a munkaerőpiaci státussal, illetve a maritális piac kínálatával és minőségével.

A vidéki egyedülállóság és a migráció az esetleges elnéptelenedés problémájára is felhívhatja a figyelmet. Ezen a ponton beszélhetünk a *belső migráció*, illetve az *ingavándorlás* fogalmáról. Belső migráció esetén a személy az országhatáron belül változtatja meg lakhelyét, amely cselekvés mögött általában gazdasági okok, azon belül munkaerőpiaci motivációk húzódnak meg.²¹ A belső migráción belül létező ingavándorlás társadalmi folyamata alatt pedig az egyén azon rendszeres ingázási, utazási szokásait értjük, amelyeket naponta vagy henteente meg kell tennie lakhelyétől a munkahelyéig.²²

A vidéken élő nőtlen férfiak, ahol még a hagyományos értékek és normák dominálnak, városi életmódot folytató társaikhoz képest eltérő módon élik meg a szingliséget. Egy 2014-es, az USA-ban végzett vizsgálat eredményei szerint a vidéki szingli lakosok jóval kevesebb tevékenységben vesznek részt városi társaikhoz képest. Ennek okai közé tartozik a rurális környezetben élők korlátozott erőforráskészlete, mint például az alacsonyabb jövedelem vagy akár a szállítási eszközök hiánya, továbbá a vidéken fellelhető, viszonylag minimális tagsági lehetőség.²³ A vidéken élő nőtlen férfiak olyan hagyományos fizikai tevékenységeket részesítenek előnyben, mint a barkácsolás, a karbantartás vagy valaminek a javítása.

A nőtlen férfiakra vonatkozó megbélyegzés és rosszallás mint közösségi, konszenzuson alapuló reakció Erdély falvaitól sem volt idegen. A lokális közösségekben a privát és a közszféra nem határolódott el élesen egymástól. A tradicionális falusi közösségek deviánsaknak minősítették a vénlegényeket/vénleányokat, és nyilvános szankciókat, megszegyenítő rítusokat alkalmaztak büntetésük céljából.²⁴ Az egyedülállóság az adott társadalmi csoport körében igencsak stigmatizáltak, a követendő normától eltérőnek, nemkívánatosnak számított, amit „orvosolni” kellett. Egy olyan állapotként volt értelmezhető, amely talán szégyenérzettel is párosult.

Kutatásom célcsoportja mind életforma, mind pedig életstílus szempontjából merőben eltér attól a szingliképtől, mely az individualizmust, a karrierizmust, a változatos szabadidős tevékenységeket vagy akár az anyagi jólétet illusztrálja és hangsúlyozza. Aktuálisan szinglinek, egyedülállónak tekintek minden olyan harminc év fölötti férfit, aki nem tart fenn egy általa tartósnak vélt párkapcsolatot, és nincs gyermeke. Definíciómban az egyedül élés nem minősül követelménynek, viszont az esetlegesen már elváltak vagy a korábban házastársát elvesztett özvegyek nem tartoznak bele az általam felállított definíciós keretbe.

Kutatásmódszertan

■ Kutatásom elsődleges célja, hogy képet adjak arról, milyen társadalmilag meghatározott, ideáltipikus életutak vezetnek vidéki környezetben az egyedülálló-

sághoz férfiak esetében. Másodlagos célkitűzésem a jelenség kontextualizálása, azaz hogy rálátást nyújtsak a romániai nőtlen népesség általános jellemzőire. Az előbbi célkitűzés kvalitatív perspektívából közelíthető meg, ugyanis a kérdésfelvetés jellegét tekintve az interjúkészítés bizonyul a legalkalmasabb adatfelvételi módszernek. Utóbbi célt kvantitatív megközelítésben, a *desk research* módszerének felhasználásával, a 2011-es romániai népszámlálási adatok másodelemzésével kívánom megválaszolni egyes rögzített változók mentén.

A vidéken élő nőtlen férfiak életútjainak feltérképezésére használt elsődleges módszer, melyet alkalmaztam, etnográfiai meghatározottságú. A terepmunka mint megismerési, megértési eszköz lehetővé tette számomra, hogy interjúalanyaimat privát, személyes környezetükben, saját közegükben keressem fel és kérjem fel beszélgetésre.

A terepmunka során összesen 5 napot töltöttem a vizsgált vidéki területen egy vendégházban, mely idő alatt nemcsak a kutatás alanyaival, hanem falubeliekkel, idősekkel-fiatalokkal, nőekkel-férfiakkal egyaránt volt alkalmam szóba állni, beszélgetni, közösen sétálni vagy akár kávézni. Az adatközlők kiválasztásában a hólabda-módszert alkalmaztam, ami egyben arra is lehetőséget biztosított, hogy segítségével feltárjam, miként, milyen terminusokban, mennyire stigmatizálóan beszélnek a falubeliek a nőtlen férfiakkal, ki miért ajánlja megkerdezésre éppen azt az embert, akit ajánlott.

Összesen 10 személlyel sikerült interjút készíteni. Sok esetben a további interjúkészítést ellehetetlenítette a tény, hogy a faluban élők hosszabb-rövidebb ideig nem tartózkodnak a faluban, továbbá problémát jelentett néhány érintett célszemély alkoholos állapota, így nem volt lehetőség a velük való hatékony és értelmes beszélgetésre.

Az interjúkérdések az érintettek életvitelére, életformájára, eddigi életútjára, az egyedülállósággal kapcsolatos percepcióikra és a központi kérdésfelvetésre (házasság vs. nőtlenség), a párkapcsolatról szóló történetekre helyezték a hangsúlyt.

Eredmények

Az egyedülállóság jelensége Romániában

■ A 2011. évi népszámlálási adatok szerint a körülbelül 1 millió, 30-100 év közötti egyedülálló népességnek szinte kétharmada férfi (63,6%), tehát igencsak többségben vannak női társaikhoz képest. Sántha²⁵ kutatásában, melyet a berlini és budapesti szingli populáció körében végzett, reflektál arra, hogy míg korábban ez a jelenség nagyjából a nőket érintette, ma már relatíve több férfi alkotja az egyedül élők táborát, mint nő.

A vidéken élő egyedülálló népességnek körülbelül a háromnegyede (74,4%) férfi, és mindössze negyed részét (25,6%) teszi ki a női populáció, vagyis a jelenség vidéken még erőteljesebben a férfiakhoz köthető. Sántha²⁶ meglátásával ellentétben, miszerint a szingli kedvelt miliője elsősorban a zsúfolt nagyváros, amelyhez szabadidős tevékenységei kötik, a népszámlálási adatok alapján elharmarkodott lépés volna kijelenteni, hogy Romániában is hasonló volna a helyzet.

Az adatok szerint az egyedülálló nők kevesebb, mint harmada (30,7%) él vidéken. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy mivel a nők nagyobb valószínűséggel mennek férjhez olyan vidékekre, ahol jóval a szegénységi küszöb feletti jövedelemmel rendelkező férfiak dominálnak,²⁷ a maritális piacot a „nőhiány” jellemezheti. Továbbá, mivel a férfiak családalapítási hajlandósága magasabb,

hogya több potenciális nő közül választhatnak,²⁸ ebben az esetben kisebb valószínűséggel kötnek házasságot, és nagyobb az esély a nőtlenség jelenségének kialakulására.

A 30 éven felüli nőtlen férfiak az egyetemi kategóriát leszámítva (férfiak = 42,8%, nők = 57,2%) az oktatás minden szintjén felülreprezentáltak a nőkhöz képest. A nőtlen férfiak iskolázottsági megoszlásában az érettségit szerzetek osztályában a legmagasabb a részvételi arányszám (50,4%). Az általános iskolát be nem fejezők (nőtlenek = 55,8%, hajadonok = 44,2%), illetve az azt elvégzők között (férfiak = 71,8%, nők = 28,2%) szintén a férfi népesség dominál.

A romániai 2011. népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy országos szinten a nőtlenség mint társadalmi jelenség leírására csak korlátozottan alkalmas a szingli fogalma. A szakirodalomban felvázolt képpel ellentétben, melyben a magas iskolai végzettséggel, a szolgáltatói szektorban történő munkavállalással, magas jövedelemmel és a nagyvárosi életmóddal asszociálják, a romániai társadalomban ennél árnyaltabb a helyzet. A kapott eredmények alapján a szingliség kétséget kizáróan egy főként férfiakat érintő jelenség, mely – ha nem is látványos eltéréssel, de – inkább a vidéki környezetre jellemző, és relatíve alacsony iskolázottsággal társítható.

Egyedülálló férfiak egy kalotaszegi faluban

■ Az általam kutatott, magyarok lakta település, amely a vallási hovatartozását tekintve jellemzően református, Kalotaszeg Alszegnek nevezett részén helyezkedik el egy kis völgyben. A szakértői interjúból, melyet a falu református lelkészével készítettem, kiderül, hogy a hozzávetőlegesen 260-270-es lélekszámmal rendelkező falu egy összetartó, egymással kooperáló közösség lakhelye, amely olyan közmunkákat szervez, mint a minden év decemberében, a közösségi ház és az imaház fűtése érdekében megrendezett „erdőlés” vagy akár a temetőtakarítás. A mára már előregedett népesség körében az alkoholizmus egyre erősödő társadalmi problémaként jelentkezik (szakértői interjú nyomán).

A nőtlenség társadalmi összetevői ruális környezetben

■ Interjúalanyaim különböző korosztályokhoz tartoznak, a legfiatalabb 33, a legidősebb 68 éves volt. Kutatásomban a harmincas korosztályt három, a negyveneset és az ötveneset két-két, a hatvanas korcsoportot szintén három férfi képviseli.

A családi összetételt tekintve az interjúalanyok között egyetlen egyke szerepel, a többiek testvérekkel nőttek fel, akik már családot alapítottak, és vagy a faluban külön, vagy az érintettel egy háztartásban, avagy más településen élnek. A szüleikről általában elmondható, hogy az édesanyák a kollektívánál dolgoztak, az édesapák pedig mesteremberek, szakmunkások voltak.

Legmagasabb iskolai végzettségük a „szakiskola”, amely 3 év tanulást, illetve gyakorlást („praktika”) jelent. A megkérdezettek elmondása szerint a faluban élő nőtlen férfiak zömében valamilyen mesterséget tanultak, ebből következtethetünk arra, hogy az érintettek statisztikailag is reprezentálják a falusi nőtleneket. Utasi²⁹ nézetével ellentétben, aki a szinglik csoportját a magasan iskolázott kategóriába sorolja, az általam vizsgált jelenség esetében ez nem így van, viszont az az állítása, miszerint az alacsony végzettséggel rendelkező férfiak kifejezetten rossz eséllyel indulnak a maritális piacon,³⁰ úgy tűnik, ráillik az adott helyzetre.

A jelenlegi állapot szerint az interjúalanyok közül vannak, akik nyugdíjasok/ betegnyugdíjasok, illetve dolgoznak. Van közöttük olyan, aki pillanatnyilag napszámosmunkákból, illetve állattartásból tartja fenn magát, van, aki „betonos” cégnél, a Termopan vállalatnál dolgozik, de olyat is találunk, aki szabadúszóként kőművesmunkákat vállal, vagy olyat, aki a hegyekben, egy „gátérnél”^{*} keresi meg a kenyerét, és csak hétvégén jár haza.

Az interjúk alapján egyöntetűen kijelenthetjük, hogy ezeknek az embereknek a mindennapjait túlnyomórészt a munkavégzés tölti ki, ugyanakkor mindannyiuk életében volt/van egy időszak, amelyben a munkahelyük miatt viszonylag kevés időt töltöttek/töltenek otthoni környezetben, mert az ország különböző pontjain dolgoztak/dolgoznak napokon, heteken, hónapokon keresztül.

Az interjúalanyok életének esszenciális, központi részét képezi a fizikai munkavégzés. Sokan, ha valamilyen okból nem tevékenykedhetnek, nem dolgozhatnak, nem „tehetnek tovább valamit”, nem érzik produktívna a napjukat.

A lakáshelyzetet tekintve vannak, akik a származási családjukkal élnek, és vannak, akik saját háztartást vezetnek. Azonban ha a kérdésünket úgy tesszük fel, hogy hányan vannak azok, akik a szülői házban laknak jelenleg is, a válasz az, hogy a többség a mai napig a családi otthonban él, ketten építettek egy saját kis házat maguknak, az érintettek közül pedig egy személy egy egyszobás albérletben lakik. Az említett hét személyt felölelő kategóriába tartoznak tehát azok, akik elveszítették szüleiket, testvéreik elköltöztek, így a szülői házat mint egyszemélyes háztartást vezetik, illetve beletartoznak azok is, akik pillanatnyilag is családtagjaikkal, legtöbb esetben a még életben levő édesanyjukkal élnek. Azonban mindegyik érintett, aki nem egyedül vezeti háztartását, rendelkezik egy saját kis kuckóval, egy lakrészszel/szobával, ami csak az övé, ő rendelkezik felette.

Akárcsak a Herms-Bohnhoff-tanulmányban,³¹ amely szerint inkább a férfiakra jellemző, hogy 30 éves koruk fölött még mindig a „Mama hotelben” élnek, ezeknek az embereknek a lánytestvérei egytől egyig férjhez mentek, van, aki a faluban, van, aki más településre, de elköltöztek a szülői házból.

A háztartáson belüli munkák elvégzése a származási családdal élők esetében legfőképp az édesanyákra hárul, akiknek fiai általában a kinti/kerti munkák lebonyolításából veszik ki részüket („Anyukám mos, főz rám.” László^{**}, 33 éves). Az idősebb, egyszemélyes háztartást vezetőik esetében előfordul, hogy a közelebbi női rokonok, testvérek, unokahúgok főzés szempontjából kiségitik őket, azaz időnként ételt visznek nekik.

A megkérdezett személyek kifejezték a település és a szülői házi iránti ragaszkodásukat, és elmondták, hogy nem tervezik a faluból való végleges elköltözést. Ennek okaként az ismerősöket nevezték meg, valamint a közösséget magát, amelyben felnőttek.

A még aktív munkavállalók körében jellemző az internethasználat, a falunapokon való részvétel, a városi szórakozóhelyek vagy klubok látogatása. Azonban ha nem ilyen speciális szórakozási tevékenységről van szó, a szabadidő fogalmát – akárcsak az idősebbek – a „mindig van valami munka a ház körül, elfoglalom magam” koncepcióval társítják.

Egy 2014-es kutatás³² eredményeihez hasonlóan, melyben többek között a vidéken és városban élő egyedülállók szabadidős tevékenységeit vizsgálták, a jelenle-

* Fafeldolgozó, fűrésztelep.

** Az interjúalanyok védelme érdekében dolgozatomban nevük titkosított, ennél fogva fiktív keresztnéveket tüntetek fel egy-egy kiemelt, a téma szempontjából releváns interjúrészlet után.

gi kutatás alanyai tekintetében is a tévézés, az olvasás és a séta az, ami a nőtlenek tevékenységeit jellemzi, továbbá említésre méltó a szintén szabadidő kategóriájába tartozó ház körüli munkavégzés, illetve a haverokkal való esti sörözés.

Az udvarlásra vonatkozó kérdések több alany számára is érzékeny, kényes témának minősültek, amelyre néhol határozott, néhol bizonytalan, habozó elutasítással reagáltak, és bizonyos fokig tabuként kezelték. Az udvarlási időszak és/vagy a párkapcsolat fennállásának hosszától eltekintve, azok körében, akik némileg részletesebben meséltek kapcsolataikról, megjegyzendő, hogy mind-egyikük életében szerepelt egy nő, akivel – annak alapján, ahogy meséltek róluk – komolyabb, családalapítási szándékaik voltak. Ez az időszak az idősebbek esetében általában a katonaság és az első munkavállalás időszakára esett. A megkérdezett személyek többségére ugyanakkor jellemző, hogy annak a kapcsolatnak a végét érte után, amelyből akár házasság is lehetett volna, nem kezdeményeztek újabb tartós párkapcsolatot.

Az ismerkedés színtereként mindannyian a bálakat, a diszkókat és szórakozóhelyeket emelték ki, ugyanakkor a baráti körön keresztüli találkozásokat is kihangsúlyozták. Tehát szűkebb/tágabb baráti, ismerősi csoportok alkotják a potenciális házastársak körét, ezáltal lényegesnek tartva a személyes érintkezést.

A szexuális aktivitás mértéke – azok esetében, akik meséltek erről – változó tendenciát mutat. Van, akinél a tartós párkapcsolat meglététől függ a szexuális aktivitás, azaz ha van barátnője, beszélhetünk szexuális életről, ha azonban nincs, akkor lemond minderről. Mindazonáltal a kutatottak között akadnak olyanok is, akik esetében a párkapcsolat megléte vagy hiánya nem szükségszerű feltétele a szexuális aktivitásnak.

A településen élő nőtlen férfiak társadalmi jellemzőinek figyelembevételével a továbbiakban az ehhez az életformához vezető utakat kívánom feltárni, tehát azokat az okokat igyekszem feltérképezni, amelyek nagyban befolyásolták a házasságkötés elmaradását, az egyedülállóságnak mint családi állapotnak a tartós fennállását.

A nőtlenséghez vezető társadalmi utak a vizsgált közösségben

■ A nőtlenség életformájához leginkább hozzájáruló okok általam felállított tipológiájával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy egy-egy magyarázat nem mindegyik interjúalany életére nézve releváns (azonos mértékben), azonban találunk olyanokat is, amelyek több érintett életútjában is jelentős szerepet játszottak, és ilyenformán a házasságkötés tekintetében fordulattal járó következményeket vontak maguk után. Továbbá olyan is előfordul, hogy ezen tipológia több pontja együttesen felfedezhető egyetlen érintett életében, viszont ezeket a finom eltéréseket, illetve hasonlóságokat az alábbiakban jelezni fogom, hiszen ezek weberi értelemben vett ideáltipikus „útvonalak”. Összesen 4 + 1 befolyásoló faktort határoztam meg, amelyek között szerepel olyan is, amelyet az interjúalany szubjektív meggyőződése szerint, saját életére vonatkozóan határozott meg, valamint olyan is, melyet az alanyok indirekt módon adtak tudtomra a beszélgetések alatt. Mivel az érintettek egyéni észrevételei némely esetben különböznek egymástól, illetve esetlegesen több tényező is együttesen hozzájárult a házasságkötés elmaradásához, amelyről a személy nem tett említést, csak latens módon derült ki a diskurzus alatt, nem áll módomban éles határt húzni az in-

terjüalanyok szerinti és az általam meghatározott okok között. A valamelyest magyarázatot adó alpontokat a továbbiakban külön-külön tárgyalom:

1. Munkahelyek

■ Az interjúkból latens módon kiderül, hogy a munkahely jellegét, típusát tekintve hatással van/volt az udvarlásra és ennek következtében a házasságkötésre. Az alanyok zömére jellemző, hogy fiatalok esetén aktuálisan, idősebbek tekintetében korábban, olyan állást töltenek/töltöttek be, amelynek hatáskörén belüli feladatukhoz tartozott az *ingavándorlás*,³³ azaz rendszeresen ingáznak/ingáztak a lakóhely és a munkahely között. Ebben az esetben azonban a „munkahely” jelentése alatt nem egy épületet kell elképzelni, ahová az emberek mindennap bejárnak, hanem egy olyan folyamatosan változó helyszínt, ahol az ideiglenesen elvégzendő munka után egy újabb terepre mennek a személyek. Kutatásomban tehát számos olyan személy szerepel, aki munkahelyének jellege miatt napokig, hetekig nem tartózkodik/tartózkodott otthon, hanem az ország különböző pontjain végzi/végezte munkáját, ami az ismerkedés lehetőségét igencsak beszűkítette, de olyan is volt, aki egy új munkahely megszerzése miatt hagyta ott a párját.

„Hogy mondjam, eddig mindig el voltam menve. [...] Általában nem voltam itthon, s mikor az ember nincs itthon, akkor másabb... Ez pont olyan, mintha az ember elmenne külföldre, s ott van, s más.” (Emil, 37 éves)

A munkahely típusa, az oda való ingázás és az ott eltöltött idő tehát korlátozta a nőekkel való ismerkedésre, udvarlásra szánt időt és lehetőséget. Ezekben az esetekben az érintett személyek elsődlegesen az anyagi biztonság megteremtését részesítették előnyben.

2. Katonaság

■ Több alany is szóba hozta beszélgetésünk során a katonaságban eltöltött hónapjait/éveit. A katonaságra nem egy „sötét” időszakként tekintenek, amin ha változtathatnának, kitörölnék az életükből. Ezekből az elbeszélésekből egy-két, abban a periódusban megélt szerelmi történet is felsejlik. Az érintettek közül hárman is meséltek egy a katonaság idején létező párkapcsolatukról, amelyet a leszerelés után már nem tudtak helyrehozni vagy akár újratekinteni.

„Na, s levelezgetés, ez-az. Még jártam oda le is, s akkor elvittek katonának. Jött a katonaság. Akkor biza-biza megszakadt a kapcsolat, s félbemaradt.” (Gyula, 63 éves)

Ennek következtében tehát elmondható, hogy a katonaság egy olyan lényeges komponensnek bizonyult, amely nagyban meghatározta egy kapcsolat kimeneteleének hosszát és életképességét. Fontos megemlíteni, hogy a magyarázatnak ez a típusa csak az idősebb generációkra vonatkozik, az ötvenévesektől felfelé haladva releváns.

3. Szűkös maritális piac

■ Interjúalanyaim többsége arról a problémáról számolt be, hogy a házassági piac nőkre vonatkozó kínálati oldala elég szűkösnek bizonyul, ugyanis némely esetben a nemi megoszlásokat tekintve a nők alulreprezentáltak férfi társaikhoz képest. Avagy előfordul, hogy egyszerűen csak más településekre mennek férjhez, előre jelezhetően olyan területekre, ahol esetlegesen magasabb jövedelemmel rendelkező és gazdaságilag aktív férfiak nagyobb számban fordulnak elő.³⁴ Magyarán, a maritális piac jellege korlátozza a házassági esélyeket.

„Lány kevés van, azért maradtunk aggregények. Inkább más falvakba mentek férjhez. Mi heten voltunk fiúk, s egy egy évvel idősebb lány, aki Kolozsvárra ment férjhez.” (Péter, 41 éves)

Az, hogy a falubeli nők miért mentek más településekre férjhez, nem derül ki egyértelműen a beszélgetésekből, azonban szubjektív kutatói feltevésem szerint háromfajta magyarázat is felmerülhet a kérdés kapcsán: a falubeli férfiak a munkavégzés miatt nem voltak „elérhetők”; a nők szűkebb, szélesebb baráti, ismerősi csoportjai, ahol a potenciális házastársakkal ismerkedhetnek, különbözik vagy nem teljesen egyezik a falubeli férfiak csoportjával; a férfiak körében jellemző alkoholfogyasztás csökkentette „piaci értéküket”, így a hajadonok más potenciális társ után néztek.

4. Halogatás

■ Szintén Bukodi³⁵ vizsgálatában olvashatjuk, hogy a szűkösebb anyagi kerettel rendelkező személyek vagy nem kötnek házasságot, vagy halasztják azt kedvezőbb helyzetre várva. Ehhez kapcsolódik Utasi³⁶ álláspontja is, aki azt mondja, vidéken a halogatás egyik oka lehet a ház problémája, éspedig az az elvárás, hogy a megnősülni vágyó férfi biztosítson leendő feleségének egy lakást, melyben elkezdhetik az közös életüket.

„A probléma szerintem az is volt, hogy nem volt egy biztos lakás [...], s akkor hanyagoltam. Utána már az embernek, na, hanyagolja tovább.” (Andor, 50 éves)

Szinte mindegyik interjúalany esetében (egy személy kivételével) a nőtlen életforma nem egy általa előre eltervezett, tudatos döntésen alapszik. A nőtlen férfiak legtöbb esetben nem tudják megmagyarázni ezt a fajta létállapotot, gyakoriak az „így jött össze” vagy az „eltelt az idő” megjegyzések, melyekkel inkább azt sugallják, hogy ez a helyzet a véletlen hozadéka, a sors összjátéka.

5. (+1) Alkoholizmus

■ Az alkoholfogyasztás érintettek körében történő elterjedtségére a szakértői interjúban is felhívták a figyelmet. Kiderült, hogy arra is volt eset, hogy egy férfi rábízta a szomszédra a pénzét csak azért, hogy ne tudja azt italra elkölteni. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy ez a tényező azért szerepel +1 jelzéssel, mert a nőtlenséghez vezető úton betöltött funkcióját illetően nem tudjuk biztosan, hogy okként vagy okozatként tekinthetünk-e rá. Jobban mondva, kérdésként tevődik fel, hogy alkoholproblémáik következtében maradtak-e nőtlenek ezek a férfiak, vagy amiatt kezdtek alkoholizálni, mert nem sikerült házasságot kötniük.

Terepmunkám során legalább három alkalommal tapasztaltam meg három különböző személlyel való találkozásomkor az alkoholfogyasztás hatásait, aminek eredményeképp ezekkel a személyekkel nem tudtam beszélgetést kezdeményezni.

Röviden összefoglalva tehát, jelen kutatásban a nőtlenséghez vezető utak ismertetésére felállított tipológiában 4+1 befolyásoló tényezőt említettem meg. Az érintett munkahelyének jellege és annak időzítettsége az életút folyamán, a katonaság kötelezettsége, a maritális piacon fellelhető nőhiány, a halogató magatartás, valamint a nagyobb mértékű tartós alkoholfogyasztás befolyásolhatja és/vagy ellehetetlenítheti az ismerkedés, az udvarlás gyakorlását és lehetőségét.

Az előbbieken fényében némiképp tisztábban láthatjuk a vidéki nőtlenség jelenségére jellemző társadalmi attribútumokat, illetve az egyedülállósághoz vezető utak társadalmi meghatározóit. Kérdés azonban, hogy ők hogyan értelmezik saját helyzetüket, milyen jelentéseket társítanak jelenlegi életformájukhoz, mi-

képpen észlelik önmagukat és egymást. A következőkben erre fogok kitérni. Mindemellett pedig a terepnapló nyújtotta információk felhasználásával néhány falubelinek a jelenségről alkotott véleményén keresztül érzékelhetjük a tágabb környezet ezzel kapcsolatos állásfoglalását.

Percepciók a nőtlenségről

■ Az interjúalanyok többsége saját életformájához való viszonyáról kevésbé, a településen élő, hozzájuk hasonló nőtlen társaik jelleméről és habitusáról azonban annál többet és részletesebben tudott nyilatkozni. Megfigyeléseim alapján az életformájuk „hátrányainak” észlelését, annak mikéntjét nagyban befolyásolja a háztartás típusa, melyben élnek. Azok, akik saját, egyszemélyes háztartást vezetnek, inkább magányosak, mint azok, akik származási családjukkal élnek. Feltételezhető, hogy ennek az a magyarázata, hogy az állandó jelleggel jelen lévő család azonnali érzelmi támaszt nyújthat a magányos pillanatokban, vagy eltereli a személy figyelmét a negatív érzésről. Azok, akik néha magányosak, igyekeznek lefoglalni magukat valami munkával, avagy társaságot keresnek maguknak.

A legtöbb interjúalany a párkapcsolat és a gyermek témáknál elérzékenyült, vagy zavart lett, így érezhető volt, és némely esetben szóvá is tevődött, hogy a jelenlegi tapasztalatuk és életfelfogásuk szerint, ha újra kezdhetnék az életet, akkor nem hanyagolnák el a házasságkötést, viszont olyat is találunk, akinek még szerepel a terveik közt a családalapítás.

„Bizony azt csinálnám a mostani eszemmel, hogy feltétlenül családot alapít-sak. Akkor kellett volna ezt megcsináljam, mikor még voltam 30-25 éves, s akkor most egészen másképp alakult volna a helyzet, mert lenne egy örökösöm, egy gyerek, egy unoka, s más, szebb szemmel nézné az ember a világot.” (Andor, 50 éves)

Az interjúalanyok, ha hasonló helyzetben levő társukról beszéltek, könnyen el tudtak vonatkoztatni saját életformájuktól, tulajdonképpen teljesen elhatárolódtak attól a tényről, hogy ők is az egyedülálló férfiak csoportjához tartoznak, és észrevehetően megjelent az „én” és az „ők” szigorúan éles megkülönböztetése. Sok esetben megfeledkeztek arról, vagy egyáltalán nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy ők is nőtlenek, valamint érezhetően úgy beszéltek önmagukról, mintha nem tudták volna, hogy pont a nőtlen családi állapotuk miatt kerestem fel őket. Ennek következtében elmondható, hogy nem kimondottan rendelkeznek nőtlen identitással, tulajdonképpeni azonosságtudatukat nem az egyedülállóság köré építik. Az alanyok többsége kiemelte a nagy mennyiségű ital fogyasztást mint a településen élő nőtlen férfiak legkiemelkedőbb jellemzőjét. Két személy nem szeretett volna nyilatkozni arról, hogy hogyan vélekedik a nőtlen férfiakról, egy pedig az interjú ideje alatt is némiképp alkoholos állapotban volt. A meginterjúváltak zöme inkább negatív, mintsem pozitív véleménnyel van falusi sorstársait illetően.

„Vannak elegen. Nem törődnek, csak a pálinkával. [...] Kapnak 5 lejt, már mennek inni, s holnap már nincs kenyér.” (Árpád, 68 éves)

Több interjúalany is kihangsúlyozta, hogy a nőtlen férfiak feltűnően nagy számban fordulnak elő a településen, és inkább a 40-50-es korosztályból kerülnek ki. Mindezek mellett az állatokhoz való erősebb ragaszkodást, kötődést is említésre méltó sajátosságának találják.

A településen eltöltött 5 nap bepillantást engedett a nőtlenséggel kapcsolatos közösségi percepciók világába. Úgy tapasztaltam, hogy a lakosok szemében a

nőtlenség nem feltétlenül stigmatizált, a nőtlen férfiakra nem tekintenek más-képp, identitásukat nem szűkítik egydimenzióssá, nem ez a fő ismertetőjegyük. A nőtlenség önmagában nem funkcionál megkülönböztető tényezőként. Megfigyeléseim alapján a lakosok a nőtlenek csoportját két kategóriára bontják: az alkoholt nem fogyasztókra és az alkoholt fogyasztókra. Az utóbbi csoport az, amelyről inkább negatív véleménnyel viseltetnek. Ebből kifolyólag elsődleges „másság” kritériumaként az alkoholfogyasztás jelenik meg, a nőtlenség pusztán másodlagos. Eszerint a falu lakossága nem egyedülállóságuk alapján ítéli meg az érintetteket. Voltaképpen azok a nőtlenek stigmatizáltak a helyi közösségben, akik a falusiak számára feltűnő mennyiségben fogyasztanak alkoholt. Az így kialakult negatív reprezentációhoz, amelynek fő eleme az alkoholizmus, maguk az érintettek is hozzájárulnak: megerősítik, újratermelik, oly módon, hogy közben magukat nem sorolják ebbe a csoportba. Fontos kiemelnünk, hogy bár a lakhelyük azonos, egyazon közösségben élnek mindennapjaikat, mégis egy heterogén csoportról van szó, akik életére, világnézetére a lokális közösség már nem gyakorol jelentős befolyást.

Az idősebb nők általában több falusi nőtlen férfit tudtak felsorolni, mint maguk az érintettek. Ebből is látszik, hogy maguk az alanyok nem tulajdonítanak akkora jelentőséget a családi állapot szerinti identitásnak, nem ennek alapján „definiálják” önmagukat. Abban viszont mindenki egyetértett, hogy *nagyon sokan nem nőültek meg, és emiatt üresedik ki a falu (részlet a terepnaplóból)*.

Mindent összevetve, a fő kutatási kérdésre adott válaszként, az eredményekre támaszkodva 4+1 olyan okot állapítottam meg, amelyek a vidéken élő férfiak egyedülállóságához vezet(het)nek, ezek a következők: az érintett munkahelyének típusa, jellege és annak időzítése az életút folyamán, a katonaság kötelezettsége, a maritális piacon fellelhető nőhiány, a halogató magatartás, valamint a nagyobb mértékű alkoholfogyasztás. Nem gondolom azt, hogy a kutatott terepen szerzett tapasztalatokat általánosítani lehet az erdélyi/romániai vidéki társadalmakra, egyfajta esettanulmányként tekintek rá, ugyanakkor úgy vélem, hogy az elemzés rámutat azokra a tipikus élethelyzetekre, amelyek az egyedülállósághoz vezetnek.

Következtetés

■ Az interjúk elemzése során láthattuk, hogy a köztudatban dominánsan uralkodó szingli-kép, amelyhez leginkább a munkacentrikus, nagyvárosban élő, önmegvalósító, magasan iskolázott, változatos szabadidős tevékenységeket folytató személyeket asszociáljuk, az osztársadalmi valóság szintjén ennél összetettebb. Ahogyan az a dolgozat empirikus részéből kiderül, Romániában az imént vázolt kép az egyedülállóknak csupán egy kisebb csoportját öleli fel, a nőtlenség tekintetében nem ezek az ismervek az irányadók. Az eredmények alapján tehát számot kell vetnünk azzal, hogy az egyedülállók mint társadalmi csoport igen-csak heterogén sajátosságokkal rendelkeznek. Továbbá kiemelendő, hogy a szakirodalomban és a közfelfogásban megjelenített kép eltérő lehet a társadalmi valósághoz képest. Az esettanulmány ugyanis rámutat arra, hogy az egyedülállók között vannak, akik nem önként, nem önmegvalósító szándékkal, tudatosan vállalt stratégia eredményeként váltak nőtlenné, nem magas iskolai végzettséggel, nagyvárosban, fehér galléros munkát végezve töltik el mindennapjaikat, hanem jobbra kényszerből, vidéki környezetben, az erőforrásokról és a bármilyen

jellegű csoporttagsági lehetőségekről való lemondással, mesteremberekként élik hétköznapjaikat.

A dolgozat elsősorban arra kereste a választ, hogy milyen okok, milyen tipikus életutak vezetnek az egyedülállósághoz a vidéken élő férfiak esetében, másodsorban pedig szeretett volna egy átfogó képet adni arról, hogy tulajdonképpen mi jellemzi az egyedülállóságot országos szinten Romániában.

A kvantitatív adatokat felhasználva megállapítottam, hogy a jelenség társadalmi szinten alapvetően a férfi népességre jellemző. A férfiak körében a nőkhöz képest számottevően magasabb az aránya az egyedülállóknak. Az iskolázottság tekintetében a nőtlen férfiak a nőkhöz képest alulreprezentáltak a diplomások csoportjában, körükben átlagosan az érettségi szerepel a legmagasabb iskolai végzettségként. Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy Romániában az egyedülállóság leginkább a vidéki környezetre jellemző, és relatíve alacsony iskolázottsággal társítható.

■ JEGYZETEK

1. Sántha Ágnes: *Fiatal egyedülálló életformája Budapesten és Berlinben*, PhD disszertáció, kézirat, 2010.
2. Utasi Ágnes: *Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélyei*. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp., 2002. 113–133.
3. Émile Durkheim: *Az öngyilkosság*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
4. Sántha: i. m.
5. Sántha: i. m.
6. Ronald Bachmann (1992): *Singles*. Frankfurt a. M.: Peter Lang. idézi Sántha: i.m.
7. Sántha: i.m.
8. Katharina Pohl (1944): *Singles im Alltag. Sozio-demographische Aspekte der Lebenssituation Alleinstehender*. In: Gerd Grözinger (Hg.): *Das Single. Gesellschaftliche Folgen eines Trends*. Opladen: Leske+Budrich, 41-64. idézi Sántha: i.m.
9. Rövid Irén: *Pillanatfelvétel a szinglikről – A szinglik általános és területi jellemzői a népszámlálási adatok alapján*. Területi Statisztika 21. évf., 3. sz. 2018. 302–318.
10. Nave-Herz, Rosemarie (1992): *Frauen zwischen Tradition und Moderne*. Bielefeld: Kleine Verlag. idézi Sántha: i. m.
11. Utasi: i. m.
12. Hradil Stefan (1995): *Die Single-Gesellschaft*. München: C.H. Beck. idézi Sántha: i.m.
13. Bukodi Erzsébet: *Ki kívül (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és történeti időben*, Szociológiai Szemle 2002. 2. sz. 28–58.
14. Bukodi: i. m.
15. Herms-Bohnhoff, E. (1993): *Hotel Mama: Warum erwachsene Kinder heute nicht mehr ausziehen*. Kreuz Verlag, Zurich/Stuttgart. idézi Murinkó Lívია: *A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon*. Demográfia 2012. 55. évf., 2–3. sz. 196–229.
16. Medgyesi Márton: *Családon belüli jövedelem és vagyonáramlás: kutatási eredmények magyar adatokon*. In: Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák: jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Osiris, Bp., 2003. 173–197.
17. Bukodi Erzsébet: *A házasságkötés időzítése az egyéni életútban*. Statisztikai Szemle 2001, 79. évf., 4–5. sz. 312–334.
18. Scott J. South – Kim M. Lloyd: *Marriage opportunities and family formation: Further implications of imbalanced sex ratios*. Journal of Marriage and the Family 1992. 54 évf., 2. sz., 440–451.
19. Bukodi 2001: i.m.
20. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: *Race and the retreat from marriage: A shortage of marriageable men?* American Sociological Review 1992. 57. évf., 6. sz., 781–799.
21. Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: *A migráció elmélete*. Nemzetközi Közszerzők Egyesülete, Bp., 2014.
22. Veres Valér: *Demográfia és népességszociológia*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2006.
23. Pat M. Keith – André Nauta: *Old and Single in the City and in the Country: Activities of the Unmarried*, Family Relations 2014. 37. évf., 1. sz., 79–83.
24. Pozsony Ferenc: *Vénlegények és vénleányok csúfolása Erdélyben*. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*. Buk., 1999.
25. Sántha: i. m.
26. Sántha: i. m.
27. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: i. m.
28. Bukodi 2002: i.m.
29. Utasi Ágnes: *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest: MTA Politikai. 2004. Tudományok Intézete. Idézi Szel Bernadett: *Társas lelkek magánya?* Szociológiai Szemle 2006. 4. sz., 109–113.

30. Utasi: i. m.
31. Herms-Bohnhoff 1993. idézi Murinkó 2012: i. m.
32. Keith-Nautha: i. m.
33. Veres: i. m.
34. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: i. m.
35. Bukodi 2002: i. m.
36. Utasi: i. m.

